

**Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Társadalomtudományi Kar
Szociológia Doktori Iskola
Szociálpolitika Program**

„Jó tévők segedelmire magamat bíznom kelletik”

Elhagyott, árva, szegény gyermekek gondozása az I. világháborúig Kőszegen

című doktori disszertáció tézisei

Témavezető: Dr. Szikra Dorottya

Készítette:

Vinczéné Menyhárt Mária

2010.

A disszertáció tartalomjegyzéke

1. Bevezetés	
1.1 Témaválasztás indoklása	5
1.2 Vizsgálandó időszak	7
1.3 A kutatás módszerei, források	8
1.4 Célok és a kutatás tárgya	11
1.5 A témakör határai	14
2. A gyermekiség modernizációja, mint a gyermekekről történő szervezett gondoskodás előfeltétele	15
3. Árvaellátás, gyermekvédelem a 18.század közepétől a 19.század közepéig	20
3.1 Hazánk néhány jellemzője a vizsgált időszakban	21
3.2 Szegény illetve elhagyott gyermekek gondozása Magyarországon mint az általános szegénygondozásba ágyazott tevékenység	23
3.3 Katolizáció kontra protestantizmus-egyházi törekvések az árvaellátásban	25
3.4 Kőszeg helyzete a vizsgált időszakban	31
3.5 Árva, szegénygyermek gondozása Kőszegen	33
3.5.1 A helyi hatóság tevékenysége	33
3.5.2 Az első intézményes árvaház Magyarországon: a kőszegi Kelcz-Adelffy Árvaház létrejötte és működése	36
3.5.2.1 A jezsuiták és a rekatolizáció szerepe az árvaház életében	39
3.5.2.2 Az árvaházba való felvétel, a növendékek sorsa	40
3.5.2.3 Az árvaház működése, mindennapok az árvaházban	49
3.5.2.4 Alapítványok szerepe az árvaház működésében	53
3.5.2.5 Kőszeg város szerepe az árvaház életében	55
4. A társadalmi jótekonyság növekvő szerepe a gyermekvédelemben: a 19.század utolsó harmadától a századfordulóig tartó időszak	58
4.1 Polgárosodó társadalom- Magyarország néhány jellemzője a vizsgált időszakban	
4.2 A gyermeki lét változásai a vizsgált időszakban	61
4.3 Kőszeg helyzete a vizsgált korszakban, polgárosodás Kőszegen	65

4.4 Az állam és a helyi hatóság, mint új szereplők- az első szegénység kezelésére irányuló jogszabályok	69
4.4.1 A szegénység helyi kezelése	71
4.4.2 A szegény gyermekek hatósági gondozása a városban	76
4.4.2.1 Árvaügyek	80
4.4.3 A Kelcz-Adelffy Árvaház működésének változásai	81
4.5 Társadalmi jótekonyság, egyletek mint új szereplők	89
4.5.1 Egyletek, alapítványok megjelenése	89
4.5.2. Az állam, a helyi hatóság és a jótekonyság szervezetek kapcsolata	91
4.5.3 Egyletek, alapítványok működésének szerepe a gyermekekre irányuló szociális gondoskodásban Kőszegen	97
4.5.3.1 A Katolikus Jótekonyság Nőegylet	98
4.5.3.2 A Jótekonyság Evangélikus Nőegylet	104
4.5.3.3 Kisdedóvó Egylet – óvodaügy Kőszegen	105
5. Az állam, mint új szereplő- a gyermekvédelem rendszerének kialakulása és annak helyi hatásai	111
5.1 A helyi társadalom a századforduló környékén	113
5.2 Az állami gyermekvédelem kialakulása	114
5.2.1 Az állami szerepvállalás háttere	114
5.2.2 Gyermekvédelmi törekvések előtérbe kerülése	118
5.2.2.1 A szervezett gyermekvédelem gondolatának megjelenése Magyarországon	118
5.2.3 Új keretek- a gyermekvédelem jogi rendszere	119
5.2.3.1 Igazságügyi gyermekvédelem	122
5.2.4 A dajkaság és a nevelőszülői rendszer	125
5.3 A helyi árvaellátás és a szegénygyermekek gondozása	130
5.3.1 Az Országos Gyermekvédelmi Liga Kőszegi Bizottsága	135
5.3.2 Zárt gyermekvédelmi gondoskodás Kőszegen: A Magyar Szent Korona Országainak Vasutas Szövetsége Kőszegi Árvaháza	140
6. Konklúzió, összegzés	145
6.1 Mellékletek	158

A disszertáció Kőszeg város szociális gondoskodásának történetével és ezen belül a városban folyó gyermekekkel kapcsolatos szociális tevékenységek feltérképezésével foglalkozik az első világháborúig terjedő időszakban. A témaválasztás fontos indokaként szolgált az a tény, hogy a 18. század második felében, a városban került megalapításra az ország első intézményes árvaháza. A dolgozat célja, helyi szinten bemutatni az elhagyott, árva, illetve a szegénygyermekről való szociális gondoskodás történeti fejlődését, az arra ható társadalmi folyamatokkal és tényezőkkel együtt. Mindeközben a disszertáció az általában vett szegénygondozás alakulására is ki kell, hogy térjen, hiszen ettől a területtől az elhagyott illetve szegény gyermekek gondozása az esetek többségében nem elválasztható egészen a 20. század elejéig, az intézményes gyermekvédelmi rendszer kialakulásának kezdetéig. Mindaddig a szegény gyermekek gondozása az általános szegényellátásba ágyazottan működött és azzal szoros összefonódást mutatott. A két terület szétválása azonban sokkal korábbi gyökerekre vezethető vissza, mely hosszan tartó folyamat kezdőpontja a gyermekiség felfedezéséhez is kapcsolható.

A kutatás három korszakra vonatkozóan történt, melyek a következők:

1. 18. sz. közepe - 19. század közepéig tartó időszak
2. 19. század utolsó harmadától- századfordulóig terjedő időszak
3. Századfordulótól – I. világháborúig tartó időszak

Az egyes korszakok közötti választóvonal nem éles, sőt sokszor elmosódott. Ugyanakkor elválaszthatóak egymástól mégpedig aszerint, hogy mely időszakban, mely társadalmi folyamatok jelentették az árvaellátás – későbbiekben a gyermekvédelem - fejlődésének hajtóerejét. Az első vizsgált időszakban az egyház tekinthető a legfontosabb szereplőnek ezen a téren. Az első és második korszak közötti választóvonalat a polgárosodással párhuzamosan és attól nem elválaszthatóan a civil szféra előretörése és a szociális területen történő egyre nagyobb feladatvállalása jelenti. A 19. század közepe olyan társadalmi változások beindulásának időszaka Magyarországon, melyek merőben más megközelítést adják a szociális kérdésnek, mint azelőtt. Ez az az időszak, amikor kezdetét veszi egy polgári réteg kialakulása, társadalmi mozgalmak élednek fel, megjelennek a liberális eszmeáramlatok, és nem utolsósorban elkezdődik a feudális társadalomszerkezet felbomlása.

A két korszak habár nem válik el élesen egymástól, ugyanakkor megváltoztak a társadalmi szükségletek és azok megítélése országos és helyi szinten egyaránt, miként a

társadalmi, gazdasági feltételek, így ennek megfelelően a gyermekek és szükségleteik megítélése is.

A dolgozat készítése során a következő kérdéskörökre kerestem a választ:

1. A gyermekek irányába megnyilvánuló szociális gondoskodás kialakulásának milyen előzményei, előfeltételei voltak?
2. Mikor és miért, milyen tényezők hatására jelenik meg az odafordulás, a figyelem a szegény, elhagyott gyermekek irányába a társadalom egyes szereplőinek szintjén?
3. A terület fejlődése milyen szakaszokra osztható?
4. Az egyes szakaszok milyen jellemzőkkel, tipikus szereplőkkel bírnak?

A vizsgálatom során a választott témának megfelelően a történettudomány módszereit használtam, azaz elsősorban forráskutatást, forráselemzést és dokumentumelemzést. Ezen felül módszerként szerepelt még az irodalomkutatás és a másodelemzés is. A forráskutatás terepe a Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fióklevéltára és a Szombathelyi Püspöki Levéltár volt. A kutatás során forrásul szolgált az 1881. július. 10-től heti, majd 3 napi rendszerességgel megjelenő Kőszeg és Vidéke című helyi lap. Jelentőségét az adta, hogy minden a város életét érintő illetve a város lakosságát foglalkoztató kérdés helyet kapott benne. Továbbá a mindenkor városvezetés is kommunikációs csatornaként használta a lapot.

A legfontosabb levéltári források:

1. *Kőszeg Város Tanácsának iratai illetve Kőszeg Város Közgyűlésének iratai, jegyzőkönyvei*, melyek a VaML Kőszegi Fióklevéltárában megtalálhatóak.
2. *Kőszeg Város Árvaszékének iratai*. A városi árvaszék vonatkozásában nagy mennyiségű iratanyag maradt fenn 1872 és 1945 közötti időszakra nézve. Az ezt megelőző időszakban működött a Városi Árvapénztár, melynek iratai 1729 és 1871 közötti időszak vonatkozásában szolgálnak információforrásul.
3. *Jóteköny egyesletek iratai*. A gyermekek segélyezésével és tágabb értelemben vett segítésével foglalkozó egyesletek iratai, mint a Katolikus Jóteköny Nőegylet, Jóteköny Evangélikus Nőegylet, Kisdedóvó Egylet.
4. *Kelcz-Adelffy Árvaház iratai*. Az árvaház iratai a Szombathelyi Püspöki Levéltárban kutathatóak.

A disszertáció egyes fejezetei részletesen foglalkoznak a gyermekekről való szociális gondoskodás megjelenését elősegítő tényezőkkel, feltételekkel, melyek a következők:

1. A gyermekiség felfedezése. Lényeges elem, hogy a gyermek, mint érték jelenjen meg nem csak az egyes családok, hanem a társadalom szintjén is.
2. A rászorulókról való gondoskodás különböző formáinak kialakulása, a közösség felelősségvállalásának megjelenése. E területről válik le a gyermekek szociális gondozása s később ebből fejlődik ki a gyermekvédelem helyi rendszere.
3. Az erős egyházi befolyás, mely az első vizsgált időszakban a rekatolizáción keresztül fejti ki hatását, majd a második időszakban, pedig azon jelenség által, amit Castel az üdvözülés gazdaságtanának hív.
4. A különböző háttérben meghúzódó, sokszor direkt módon nem is kifejezett érdekek. A városi hatóságok érdekei jelennek meg a háttérben akkor, amikor az árvaszékek felállításáról szóló törvény alapján a helyi árvák vagyonának kezelését látják el. Tulajdonképpen a helyi hatalom súlyát növelte az, hogy feltételeket szabhatott az esetenként igen jelentős vagyon tömegek felhasználásának, kontrollt gyakorolhatott a vagyoni ügyek felett. Továbbá a 18-19. században az egyes települések presztízsét emelte, hogy mennyi és mekkora kapacitású szociális jellegű intézménnyel rendelkezett.

Másrészt a katolikus egyház igen markáns érdekével találkozunk akkor, amikor a 18. században az árva illetve elhagyott gyermekek nevelését, gondozását a saját befolyásuk növelésére fordítják azáltal, hogy jelentős rekatolizációs funkcióval ruházzák fel azt. Majd a polgárosodás előretörésével a helyi polgárság érdekei húzódnak meg a háttérben, hiszen a gyermekek irányában megnyilvánuló jótekonyskodás, egyfajta belső elvárásként jelenik meg, úgy is fogalmazhatunk, hogy a helyi polgárság zárt közösségéhez való tartozásnak hol kimondott, hol csak rejtett formában jelenlévő feltétele. A XX. század elején, pedig az állam és az állami felelősségvállalás került az előtérbe. Az államnak a közegészségügy, a közbiztonság, a társadalmi béke, a demográfiai mutatók javulása és bizonyos értelemben a gazdasági fejlődés érdekében szüksége volt arra, hogy lépéseket tegyen a gyermekvédelem rendszerének kiépítésére.

A disszertáció a fenti kérdésköröket hat nagyobb fejezetben tárgyalja. A *gyermekiség modernizációja, mint a gyermekekről történő szervezett, szociális gondoskodás egyik előfeltétele* című fejezetben a gyermekiség modernizációjának nevezett kérdéskört azért emeltem ki, mert a gyermekek, azon belül is a szükségét szenvedő gyermekek jelentik azt a célcsoportot, mely a dolgozat fókuszában áll. Így valamiféle képet kell kapnunk arról, hogy miként vélekedtek a társadalom tagjai általában a gyermekekről a vizsgált időszakokban és milyen értéket tulajdonítottak a gyermekeknek.

Az Árvaellátás, gyermekvédelem a 18. sz. közepétől a 19. század közepéig terjedő időszakban című fejezetben a hazai és helyi társadalom néhány jellemzője, a katolikus egyház és a protestánsok intézményes árvaellátással kapcsolatos törekvései, majd mindezek eredményeként létrejövő első szervezett árvaház működése kerül bemutatásra. Az egyes alfejezetek pedig a hazai szegényügy alakulásáról és a helyi szinten kialakult gyakorlatokról is képet adnak.

A következő nagyobb egység *A társadalmi jótékonyág növekvő szerepe a gyermekvédelemben: a 19. század utolsó harmadától a századfordulóig tartó időszak* címet viseli. A kiegészítést követő időszak témánk szempontjából két újdonsággal is szolgált. Egyrészt az állam, mint jogszabályalkotó megjelenik a szegénység kezelésének területén, másrészt, pedig a gombamód szaporodó jótékony egyleteket létrehozó polgári réteg is egyre nagyobb részt kér magának a helyi szociálpolitikai feladatok ellátásából. A szegénygyermekekre irányuló szociális gondoskodás szempontjából Kőszeg város szintjén ez utóbbi változás jelent előrelépést. A vizsgált időszakban a rászoruló gyermekek felé forduló figyelem hátterében az egyre erősödő polgári réteg ki nem mondott érdekei állnak, hiszen a csoporthoz tartozás belső elvárásai közé tartozott a jótékonykodásban való részvétel. A disszertáció a gyermeki léttel összefüggő változásokra is kitér. A 18. század második felében indul el egy olyan összetett folyamat, melynek eredményeképpen a gyermekkel kapcsolatos gondolkodásmód változásnak indul Nyugat-Európa szerte. Az újfajta gyermekfelfogás többek között lényeges demográfiai, filozófiai és közegészségügyi változások eredőjeként jött létre és a gyermekek szociális gondozásának területén is éreztette hatását.

A fejezet részleteiben mutatja be a három legjelentősebb emberbaráti célzattal működő helyi egyletet és azok tevékenységét. A Katolikus Jótékony Nőegylet valamint a Jótékony Evangélikus Nőegylet és a Kisdedóvó Egylet egyaránt lényeges szerepet töltött be a szegény gyermekekre irányuló szociális gondoskodás területén kiegészítve, sőt sok esetben helyettesítve a helyi hatóság ez irányú tevékenységét.

Dolgozatom *Az állam, mint új szereplő – a gyermekvédelem rendszerének kialakulása és annak helyi hatásai* című utolsó nagy fejezetében a századforduló és az I. világháború közti, mintegy másfél évtized helyi gyermekvédelmi törekvéseivel foglalkozom. Itt azonban jóval nagyobb teret szenteltem az országos szintű változások bemutatásának. Felvázolásra került az 1901. évi gyermekvédelmi törvény megalkotásával induló jogszabály alkotási hullám

eredményeként létrejövő állami gyermekvédelmi rendszer. Hiszen a századfordulót követően ezen jogszabályok szabják meg a helyi gyermekvédelmi rendszer kereteit és működésének feltételeit. Egy-egy alfejezet keretében térek ki az igazságügyi gyermekvédelem struktúrájának kialakulására és a korszak árvaügyét illetve az elhagyott gyermekek sorsát alapjaiban meghatározó dajkaság és nevelőszülői rendszer jellemzőire.

A helyi hatóság tevékenysége e korszakban kettős átalakuláson ment keresztül. Az állam által rá rótt feladatok, az adminisztratív és anyagi kötelezettségek következtében, megnövekedett az elhagyott, árva gyermekekkel kapcsolatos tevékenységének súlya. Az újonnan körvonalazódó rendszer a helyi szükségleteket kevésbé vette figyelembe, így a hatóság tevékenysége kevésbé személyes jelleget öltött. A helyi kezdeményezések pontosan az előbbi okoknál fogva háttérbe szorultak, városi hatóság a jogszabályok végrehajtásán kívül nem kívánt egyebet tenni a gyermekek érdekében. Erőteljes hangsúlyeltolódás ment végbe a zárt gyermekvédelmi gondoskodás irányába, melyről ma már tudjuk, hogy nem feltétlenül a legelőnyösebb megoldást jelenti, sem az állam, sem a helyi hatóság, sem pedig a leginkább érintettek a családok és a gyermekek számára. Egy másik fontos jellemző, hogy ebben az időszakban a szegény és az árva vagy félárva gyermekekről való gondoskodás közötti határvonal erőteljesen összemosódott. Mindkét problémátípusnál az elhagyottság kategória használata volt a jellemző. Egyetlen különbség az elhagyottnak nyilvánított gyermekek sorsában, hogy a szegény gyermekek esetenként maradhattak a saját családjuk kötelékében is.

A dolgozat személetét tekintve újíto szándékkal az egyes társadalmi szereplők gyermekek gondozásával összefüggő érdekeit helyeztem előtérbe, mely érdekek az árva illetve elhagyott gyermekekkel szembeni viszonyulásukat jelentősen befolyásolták.

A következő áttekintő táblázat - összegzésként - az egyes vizsgált korszakok szereplőit, azok gyermekvédelemmel összefüggő érdekeit és az egyes időszakok jellegzetes eszközeit mutatja be.

Korszak	Szereplők	Érdekek	Eszközök
18. század közepe- 19. század közepe	-helyi hatóság -katolikus egyház (jezsuiták)	- legelesettebbek minimális segélyezése - - látható gyermekszegénység kezelése - egyház befolyásának növelése - helyi hatóság presztízsenek növelése	- Nyílt: árvapénz - Zárt: Fundatio Civica árvaházi helyei, Kelcz- Adelffy árvaház - Árvapénztár
19. század utolsó harmada- századforduló	- helyi hatóság - Árvaszék - Kelcz-Adelffy árvaház - Katolikus Jótékony Nőegylet - Jótékony Evangélikus Nőegylet - Kisdedóvó Egylet	- helyi hatalom legitimitásának fenntartása érdekében a látható, súlyos szegénység kezelése - polgári réteg belső elvárásainak való megfelelés - rászorulóknak „átnevelése” - „üdvözülés gazdaságtana”	- árvapénz, ingyenes orvosság, iskolapénz, városi árva státusz - magánalapítványok - egyletek pénzbeni és természetbeni segélyei - árvaszék tevékenysége
Századforduló- I. világháború	Lásd előző korszak Új szereplők: - Állam - Vasutas Árvaház - Országos Gyermekevédelmi Liga Községi Bizottsága	- demográfiai előnyök - nemzetgazdasági érdekek - vidéki társadalom gazdasági érdekei	- elhagyottá nyilvánítás - nevelőszülőknél, gyermekmenhelyen történő elhelyezés - „vállalati szociálpolitika”

Summary

In my PhD thesis I deal with the history of social care in the town of Kőszeg, especially with social activities with regard to children up to the period of WWI. My aim is to present the historical development of social care concerning abandoned, orphan as well as deeply poor children together with the description of the social processes and factors. I intended to identify the players of the individual periods and their interest as much as possible.

During my research in accordance with the chosen topic I employed the tools of historical science, primarily resource research, resource analysis, and document analysis. In addition to these I also employed literature research as well as secondary research. The field of resource research was the Kőszeg branch of the County Vas Archives and the archives of the Szombathely Bishopry.

I extended my research to three periods, which are the following:

1. From the middle of the 18th century to the middle of the 19th century
2. From the last trimester of the 19th century to the turn of the century
3. From the turn of the century to WWI.

The individual sections of the thesis deal in details with those factors and conditions which contributed to the appearance of social care for children. These factors are the following:

1. Discovery of childhood being. It is an important element, that children should be considered as value not only at family level but at the level of society as well.
2. The development of the different forms of caring for those who are in need, the appearance of taking responsibility collectively. This is the area which served as a base for the development of social child care and later the local system of child welfare derived from that.
3. Strong clerical influence, which made an impact via recatholicism in the first studied period, then in the second period via that phenomenon, which was named as “the economics of salvation”.
4. Those interest that were hiding behind the different scenes, often not even expressed directly.

While writing the thesis, I was trying to find an answer for the following questions:

1. What were the prerequisites of the development of social care with regard to children?
2. When, why and which factors generated the turn of the attention towards the abandoned, orphan children by the different players of the society?
3. How can the development of the field be divided into sections?

4. What characteristics and typical players do the individual sections have?

The thesis expounds the aforementioned topics in six chapters.

With the intention of introducing new approaches I have put the interests of the different players in the society into the focus in connection with the care for children sometimes occurring indirectly. These ethical, economic, social, clerical political issues in the background had a strong impact on the development of social care for children.

I was constantly focusing mainly on the local issues as well as the development of child care which only concentrates on children in need, and it does not refer to the aims of child welfare in a greater extent.